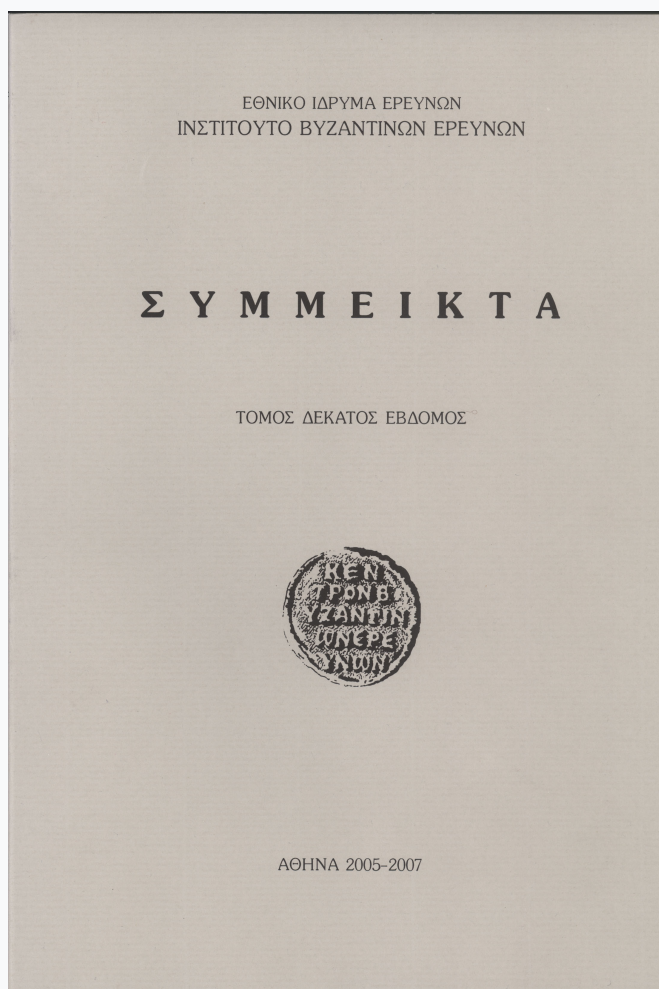

Byzantina Symmeikta

Vol 17 (2005)

SYMMEIKTA 17

Η αναδιοργάνωση των θεμάτων στη Μικρά Ασία τον δωδέκατο αιώνα και το θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου

Έφη ΡΑΓΙΑ

doi: [10.12681/byzsym.924](https://doi.org/10.12681/byzsym.924)

Copyright © 2014, Έφη ΡΑΓΙΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΡΑΓΙΑ Έ. (2008). Η αναδιοργάνωση των θεμάτων στη Μικρά Ασία τον δωδέκατο αιώνα και το θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου. *Byzantina Symmeikta*, 17, 223–238. <https://doi.org/10.12681/byzsym.924>

ΕΦΗ ΡΑΓΙΑ

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΤΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟ ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΜΑ ΜΥΛΑΣΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΛΑΝΟΥΔΙΟΥ

Στην εξαιρετική της μελέτη για τη βυζαντινή Σμύρνη και την περιοχή της¹, η Ελένη Ahrweiler διατύπωσε τη θεωρία, ότι η διοίκηση της Μικράς Ασίας αναδιοργανώθηκε πάνω στο γνωστό μοντέλο των θεμάτων μόλις στα τέλη της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού. Η ερευνήτρια στηρίζει τη θεωρία της σε έγγραφο του αρχείου της μονής Θεοτόκου Λεμβιώτισσας, που βρισκόταν κοντά στη Σμύρνη, και σε δύο έγγραφα του αρχείου της μονής Θεοτόκου του Στύλου, που βρισκόταν κοντά στη Μίλητο.

Στο αρχείο της μονής Λεμβιώτισσας σώζεται το λεγόμενο «παλαιό έγγραφο», το αρχαιότερο του αρχείου, που χρονολογείται κατά την Ahrweiler στο 1133. Είναι ένα έγγραφο που «έχει τάξη σημειώματος»², πραγματεύεται την αποκατάσταση ενός ελαϊώνα στην κατοχή της μονής και υπογράφεται από τους κατεπάνω Σμύρνης Βάρδα Λεβούνη και Ιωάννη Γαληνό. Στο αρχείο της μονής του Στύλου, δύο έγγραφα που χρονολογούνται στο α΄ ήμισυ του 12ου αιώνα σχετίζονται με την ίδρυση του θέματος Μυλάσσης και Μελανουδίου. Το πρώτο είναι σιγίλλιο του Μιχαήλ Ξηρού, εμβόλιμο σε έγγραφο του δούκα Μυλάσσης και Μελανουδίου Μιχαήλ Δούκα, με χρονολογία στο 1127³. Το ίδιο το έγγραφο του Μιχαήλ Δούκα χρονολογείται μεταξύ των ετών 1190 και 1195. Το δεύτερο είναι σπάραγμα εγγράφου του υπαλλήλου του θέματος Μυλάσσης Νικολάου Κουρτίκη, και σύμφωνα με το μοναδικό στοιχείο χρονολόγησης που φέρει, στον Απρίλιο της σι' ινδικτιώνας (που αποτελεί στην πραγματικότητα χρονολογία παράδοσης σε αυτόν διαταγής του δούκα Μυλάσσης, Θεοδώρου Πεπανού), μπορεί να τοποθετηθεί στο 1113, το 1128 και το 1143⁴. Κατά τη θεωρία της

1. Hélène AHRWEILER, L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques, particulièrement au XIIIe siècle, *TM* 1, 1965, 1960 (στο εξής: AHRWEILER, *Smyrne*), 1-204.

2. Σύμφωνα με τους συντάκτες του, «Παλαιό έγγραφο» χαρακτηρίζεται στον τίτλο από τον αντιγραφέα των εγγράφων στον κώδικα. Βλ. *MM* IV, 62.1, 63.26-27.

3. *MM* IV, 324.11-325.15.

4. *MM* IV, 329.

Ahrweiler, τα έγγραφα του αρχείου της μονής του Στύλου δεν είναι δυνατόν να είναι προγενέστερα του εγγράφου της Λεμβιώτισσας, εφόσον η ύπαρξη κατεπάνω στη Σμύρνη το 1133 υποδηλώνει ότι δεν είχε ακόμα προχωρήσει στη δυτική Μικρά Ασία η αναδιοργάνωση των θεμάτων. Επιπλέον, μία λύσις του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, που χρονολογείται επίσης μόνο με την αναγραφή της ινδικιώνας (πιθανώς στο 1147) και περιέχει την τελευταία μνεία του θέματος Κιβυρραιωτών⁵, αποτελεί κατά την Ahrweiler στοιχείο εναντίον της πιθανότητας, το θέμα Μυλάσσης να δημιουργήθηκε πριν τη χρονολογία έκδοσης της Νεαράς. Έτσι, κατά την Ahrweiler το θέμα Θρακησίων ανασυστήθηκε μετά το 1133, και το θέμα Μυλάσσης δημιουργήθηκε το 1143. Προκειμένου να παραμερίσει τα προφανή προβλήματα της θεωρίας αυτής, η Ahrweiler απορρίπτει τη γνησιότητα του εγγράφου του Μιχαήλ Ξηρού, χρονολογεί το έγγραφο του Κουρτίκη στο 1143 και αμφισβητεί τη χρονολόγηση της Νεαράς του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στο 1147⁶. Στη θεωρία αυτή πρέπει να γίνουν μερικές παρατηρήσεις, που έχουν σχέση με τη μεθοδολογία προσέγγισης του ζητήματος.

Πρώτον, η σημασία του εγγράφου της Λεμβιώτισσας για την ανασύσταση των θεμάτων δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, εφόσον κατά τη μεταγραφή των εγγράφων του αρχείου στον κώδικα οι δύο υπογραφές των κατεπάνω της Σμύρνης συμπύκνωσαν σε μία με τη διατύπωση *οί κατεπάνω Σμύρνης Βάρδας ο Λεβούνης και Ἰωάννης ο Γαληνός*⁷. Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η υπογραφή αυτή, στη μορφή που σώζεται, αντιπροσωπεύει τις υπογραφές στο γνήσιο έγγραφο, αφού δεν υπάρχει κανένα ανάλογο παράδειγμα συνεπτυγμένων υπογραφών σε έγγραφα δημοσίων λειτουργών. Οι δημόσιοι λειτουργοί και άλλοι, μάρτυρες ή παράγοντες μιας διαδικασίας, θέτουν τις υπογραφές τους χωριστά. Είναι περίεργο ότι υπήρχαν ταυτόχρονα δύο αξιωματικοί ίδιου βαθμού στη Σμύρνη. Η υπόθεση της Ahrweiler, ότι ο ένας αντικατέστησε τον άλλον, δεν φαίνεται ικανοποιητική. Η περίπτωση να έγινε κάποιο λάθος κατά τη μεταγραφή των εγγράφων στον κώδικα δεν πρέπει να αποκλειστεί. Εν πάσει περιπτώσει, σύντομα μετά το 1133 ο Ιωάννης Γαληνός φαίνεται ότι χρημάτισε δούκας του θέματος Θρακησίων, γεγονός που είναι γνωστό από τις επιστολές του Ιωάννη Τζέτζη, όπως επισημαίνει η Ahrweiler⁸.

5. *Νεαραί και χρυσόβουλλα τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, JGR, τ. 1, 375 [ινδ. 11]. Fr. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, von 565–1453*. Bd. 2, *Regesten von 1025–1204*, β' εκδ. P. WIRTH, Μόναχο 1995 (στο εξής: DÖLGER, *Regesten*, 2), αρ. 1369.

6. AHRWEILER, *Smyrne*, 128–130. Βλ. επίσης Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαίρεσως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῇ Βυζαντινῇ κρᾷτει*, *ΕΕΒΣ* 19, 1949, 9–11.

7. MM IV, 63.32–33.

8. ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΕΤΖΗΣ, *Ἐπιστολαί*, εκδ. P. A. LEONE, *Joannis Tzetzae epistulae*, Λιψία 1972, αρ. 11, 19–20. AHRWEILER, *Smyrne*, 130.

Κατά την Ahrweiler λοιπόν η ύπαρξη κατεπανικίων σημαίνει ότι τα θέματα αποτελούν μεταγενέστερη βαθμίδα, εξελικτικά και χρονικά, της επαρχιακής διοίκησης. Αυτό όμως δεν ισχύει για τον 12ο αιώνα. Η παρανόηση προέκυψε επειδή πριν την κατάληψη της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους στα τέλη του 11ου αιώνα, οι κατεπάνω ήταν υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι που συγκέντρωναν τη διοίκηση περισσότερων μικρών περιφερειών (που σε μερικές περιπτώσεις περιλάμβαναν μόνο μία πόλη), οι οποίες υπάγονταν άμεσα στις διαταγές ενός στρατηγού. Ο J.-Cl. Cheynet έχει διαγράψει με ακρίβεια αυτόν τον τύπο οργάνωσης⁹. Τα κατεπανίκια του 12ου αιώνα όμως είναι υποδιαιρέσεις των θεμάτων και όχι αυτόνομες διοικητικές μονάδες. Επικεφαλής ήταν ο κατεπάνω, που ασκούσε δικαστικές και οικονομικές αρμοδιότητες, όπως προκύπτει από το έγγραφο του 1133, αλλά ήταν υφιστάμενος του δούκα του θέματος, συνεπώς η ύπαρξη κατεπάνω στη Σμύρνη δεν αποκλείει την ύπαρξη του δούκα των Θρακησίων¹⁰. Η διαφοροποίηση αυτή σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο οφείλεται στο βαθύ ρήγμα που επέφερε η τουρκική κατάκτηση στην επαρχιακή διοίκηση στη δυτική Μικρά Ασία, αφού για ένα διάστημα περίπου είκοσι χρόνων, από το 1080 ως το 1097, η βυζαντινή διοίκηση στην περιοχή νότια της Αβύδου μέχρι και την Καρία είναι ανύπαρκτη¹¹. Για την περίοδο από τον 11ο αιώνα ως τον 13ο αιώνα υπάρχουν μαρτυρίες για τέσσερα κατεπανίκια -αναμφισβήτητα υπήρχαν περισσότερα- της Αβύδου¹², της Σμύρνης¹³, της Αναΐας¹⁴ και των Υλλαρίμων¹⁵.

9. J.-Cl. CHEYNET, Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle, *TM* 9, 1985, 181-187. Βλ. επίσης Hélène AHRWEILER, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles, *BCH* 84, 1960 (στο εξής: AHRWEILER, *Recherches*), 64-66.

10. Για τα κατεπανίκια βλ. AHRWEILER, *Recherches*, 67· Η ΙΔΙΑ, *Smyrne*, 126-127· M. ANGOLD, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascarids of Nicaea (1204-1261)*, Οξφόρδη 1974, 243.

11. Για το ζήτημα αυτό βλ. Efi RAGIA, Les Turcs en Asie Mineure occidentale et la bataille de Mylasa: 1079/1080 ou 1264?, *REB* 63, 2005 (υπό εκτύπωση). Για την αντίθετη άποψη βλ. J.-Cl. CHEYNET, La résistance aux Turcs en Asie Mineure entre Mantzikert et la première croisade, στο *Ευψυχία. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, τ. 1 [Byzantina Sorbonensia 16], Παρίσι 1998, 131-147.

12. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS - Denise PAPACHRYSSANTHOU, *Actes de Lavra I. Des Origines à 1204* [Archives de l'Athos 5], Παρίσι 1970, αρ. 48.3. Το κατεπανίκιο της Αβύδου μαρτυρείται το 1186 και πιθανώς συνδέεται με τη διοίκηση της περιόδου πριν την έλευση των Τούρκων, αλλά μάλλον συνέχισε να υφίσταται και μετά την εκδίωξή τους, εξαιτίας της γενικότερης εμπορικής σημασίας της πόλης αυτής. Βλ. και CHEYNET, *La résistance aux Turcs en Asie Mineure*, 139, 145.

13. *MM* IV, 62-63, 86, 217.

14. N. WILSON - J. DARROUZÈS, Restes du cartulaire de Hiéra-Xérochoraphion, *REB* 26, 1968, αρ. 10.1, 6.2-3.

15. *MM* IV, 320.25.

Δεύτερον, δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητηθεί η γνησιότητα του εγγράφου του Μιχαήλ Ξηρού, ούτε η χρονολόγηση της Νεαράς του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στο 1147. Η Ahrweiler θεώρησε ότι το έγγραφο του Ξηρού είναι πλαστό, επειδή η αναγραφόμενη β' ινδικτιών δεν συμπίπτει με το έτος 6635: 1127¹⁶. Το αρχείο της μονής του Στύλου όμως παρουσιάζει μία γενική αναστάτωση στις ινδικτιώνες που περιλαμβάνονται στα έγγραφα, που είναι μάλλον αποτέλεσμα της βιαστικής τους μεταγραφής στον κώδικα¹⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μιχαήλ Ξηρός χαρακτηρίζεται δούκας Μυλάσσης και Μελανουδίου μόνο από τον Μιχαήλ Δούκα. Ο ίδιος υπογράφει το έγγραφο απλώς με τον τίτλο του (πανσέβαστου) σεβαστού¹⁸.

Τρίτον, το έγγραφο του Νικολάου Κουρτίκη περιέχει στην πραγματικότητα την πρώτη αναμφισβήτητη μαρτυρία για την ανασυγκρότηση των θεμάτων στη Μικρά Ασία, αφού μνημονεύει το θέμα Μυλάσσης. Συνεπώς η χρονολόγηση του εγγράφου αυτού είναι σημαντική για την χρονολόγηση και της διοικητικής αναδιοργάνωσης. Η Ελένη Ahrweiler έχει συνδέσει το θέμα αυτό με το θέμα Κιβυρραιωτών. Χρονολόγησε έτσι το έγγραφο του Κουρτίκη στο 1143, εφόσον «αυτό το νέο θέμα, που δημιουργήθηκε σε ένα μέρος του θέματος των Θρακησίων και του θέματος των Κιβυρραιωτών (περιοχή Μελανουδίου-Στροβίλου) δεν μπορεί να είναι προγενέστερο της αναδιοργάνωσης των Θρακησίων, που σίγουρα είναι μεταγενέστερη του 1133, ούτε της εξαφάνισης του θέματος των Κιβυρραιωτών, που αναφέρεται ακόμα επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού»¹⁹. Η θεωρία αυτή δεν ευσταθεί. Η δημιουργία του θέματος Μυλάσσης θα πρέπει να αποδεσμευθεί από το θέμα Κιβυρραιωτών. Η κατάργηση του θέματος αυτού με άλλα λόγια δεν σημαίνει ότι «δημιουργήθηκε χώρος» για το θέμα Μυλάσσης, το οποίο εξάλλου συμπεριέλαβε τα εδάφη νοτίως του Μαιάνδρου που παλαιότερα ανήκαν στο θέμα Θρακησίων, και όχι στο θέμα Κιβυρραιωτών. Δεδομένου ότι για την εποχή αυτή δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες, είναι πιθανότερο ότι το θέμα των Κιβυρραιωτών τον 12ο αιώνα εκτεινόταν, όπως και παλαιότερα, ως τον κόλπο της Ιασού (της Μιλήτου μη συμπεριλαμβανομένης)²⁰. Το θέμα Μυλάσσης δεν δημιουργήθηκε για να καλύψει το

16. MM IV, 325.11-12.

17. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantines*, Παρίσι 1975 (στο εξής: JANIN, *Centres*), 447 αρ. 21.

18. MM IV, 324.8-9, 325.12-13, 327.3-4.

19. AHRWEILER, *Smyrne*, 129.

20. Βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΗΣ, *Περὶ θεμάτων*, εκδ. Α. PERTUSI, *Constantino Porfirogenito, De thematibus* [Studi e Testi 160], Πόλη του Βατικανού 1952, 68.34, 78.3-4· AHRWEILER, *Smyrne*, 124. Το γεγονός ότι η Μίλητος δεν περιλαμβανόταν στο θέμα Κιβυρραιωτών, παρά την αναφορά της πόλης στην παράγραφο για το θέμα αυτό, πιστοποιείται από το γεγονός ότι ήταν μία από τις «επίσημες» πόλεις του θέματος Θρακησίων.

κενό που άφησε στην επαρχιακή διοίκηση η κατάργηση του θέματος Κιβυρραιωτών, αλλά αποτέλεσε από την αρχή μία νέα διοικητική μονάδα της επαρχίας. Έτσι το έγγραφο του Νικολάου Κουρτίκη, που περιέχει όμοιες με το έγγραφο του Ξηρού εκφράσεις για τα περιουσιακά στοιχεία της μονής του Στύλου και για την ανασύστασή της μετά την εκδίωξη των Τούρκων από τη Μικρά Ασία²¹, θα πρέπει να χρονολογηθεί στο 1128. Το κείμενο στη συνέχειά του —που δεν σώζεται— ενδεχομένως αποτελούσε αποκατάσταση και περιορισμό των κτημάτων της μονής του Στύλου. Άγνωστο παραμένει αν και αυτό το έγγραφο αφορούσε το κτήμα Μεσιγγούμιον, που βρισκόταν στα Υλλάριμα, την αποκατάσταση του οποίου πραγματευόταν το έγγραφο του Ξηρού²².

Έτσι η απόπειρα χρονολόγησης της διοικητικής αναδιοργάνωσης της μικρασιατικής επαρχίας αποδεδειγμένα από το έγγραφο του αρχείου της Λεμβιώτισσας. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά θέματα της Μικράς Ασίας είχαν ως επικεφαλής δούκες ήδη πριν το 1080. Αυτό είναι γνωστό για τα θέματα Ανατολικών, Αρμενιικών, Οπιμάτων, Κιβυρραιωτών κ.α.²³. Σε δούκα των Θρακησίων έχει αποδοθεί από τους εκδότες της J. Nesbitt και N. Οικονομίδη μία σφραγίδα που χρονολογείται οπωσδήποτε μετά το 1097 και πιθανότερα στις αρχές του 12ου αιώνα. Η σφραγίδα ανήκε στον Επιφάνιο, *μόν(ον) ἄρχ(ον)/τί(α) τοῦ Θρακ(η)σί(ου)*, ο οποίος ήταν παράλληλα χαρτουλάριος της Αγίας Σοφίας και δομέστικος των *σεκρέτ(ων) τοῦ δεσπότη(ου)*, δηλαδή δομέστικος του σεκρέτου των ευαγών οίκων, υπηρεσίας υπεύθυνης για την βασιλική περιουσία. Οι εκδότες της σφραγίδας προτείνουν την ταύτιση του αξιωματούχου αυτού με τον Επιφάνιο Καματηρό, γνωστό και από άλλες σφραγίδες που έχουν χρονολογηθεί γύρω στο 1100²⁴. Ανεξάρτητα από την πιθανότητα, ο Επιφάνιος Καματηρός να χρημάτισε δούκας Θρακησίων, που υποστηρίζουν οι εκδότες, δεν πρέπει να υποτιμηθεί το γεγονός ότι το Θρακήσιον εμφανίζεται με τη θεσμική-διοικητική και γεωγραφική σημασία για πρώτη φορά, μετά την αναστάτωση που επέφερε η πρόσκαιρη τουρκική κατάκτηση στα τέλη του 11ου αιώνα. Ως γεωγραφική περιφέρεια το Θρακήσιον αναφέρεται εξάλλου και από την Άννα Κομνηνή κατά την αφήγηση των γεγονότων της ίδιας περίπου

21. MM IV, 324.15–20, 329.18–24.

22. Για το έγγραφο βλ. JANIN, *Centres*, 447 αρ. 22. Τις χρονολογίες αυτές αποδέχονται και οι νέοι εκδότες του εγγράφου, O. Kresten και Ch. Gastgeber. Βλ. H. HELLENKEMPER – F. HILD, *Lykien und Pamphylien*, Teil 1 [TIB 8], Biévnv 2004, 131 και σημ. 405.

23. CHEYNET, *Du stratège de thème au duc*, 187–188, 190. AHRWEILER, *Recherches*, 62–63.

24. J. NESBITT – N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (εκδ.), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. 3: *West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*, Washington, DC, 1996 (στο εξής: *DO, Seals* 3), αρ. 2.6.

εποχής²⁵. Η υπόθεση, ότι η επαρχιακή διοίκηση αναδιοργανώθηκε με βάση το παλαιότερο μοντέλο των θεμάτων αμέσως μετά την ανάκτηση της δυτικής Μικράς Ασίας το 1097 δεν είναι σε καμία περίπτωση παράλογη. Αντίθετα, η κυβέρνηση θα ενδιαφέρθηκε να φέρει ξανά την ομαλότητα σε αυτές τις περιοχές, που είχαν υποστεί μεγάλες καταστροφές κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια, με σκοπό την όσο το δυνατόν γρηγορότερη οικονομική ανάκαμψή τους, θεωρία η οποία ενισχύεται με τη μαρτυρία της σφραγίδας αυτής. Φαίνεται ωστόσο ότι η αναδιοργάνωση δεν ήταν πολυεπίπεδη, και ότι αρχικά τα θέματα λειτουργούσαν μόνο ως οικονομικές μονάδες, οι οποίες δεν ταυτίζονταν με τις στρατιωτικές περιφέρειες της δυτικής Μικράς Ασίας, που δημιουργήθηκαν για να καλύψουν τις τρέχουσες στρατηγικές ανάγκες των αρχών του 12ου αιώνα

Η δυτική Μικρά Ασία ανακτήθηκε με μία μόνο εκστρατεία που τελέστηκε υπό τις διαταγές του Ιωάννη Δούκα το 1097²⁶. Οι επικεφαλής που τοποθετούνταν στις περιοχές που ανακαταλαμβάνονταν είχαν το αξίωμα του δούκα. Από το έργο της Άννας Κομνηνής είναι γνωστοί ο δούκας Νικαίας Μανουήλ Βουτουμίτης, ο Σμύρνης Υαλέας και ο Εφέσου Πειτζέας²⁷. Ο Μιχαήλ Κεκαυμένος, επικεφαλής της φρουράς των Σάρδεων και της Φιλαδέλφειας, είχε πιθανώς τον ίδιο τίτλο, όπως και ο Ευστάθιος Καμμύτζης, που τοποθετήθηκε στη Λάμψη²⁸. Οι αξιωματικοί αυτοί φαίνεται να είχαν κυρίως στρατιωτικές αρμοδιότητες —ήταν επικεφαλής των στρατιωτικών σωμάτων που στάθμευαν στις περιοχές αυτές για τη φύλαξή τους—, αλλά υπάρχουν ενδείξεις ότι είχαν και δικαστικές εξουσίες. Στη Σμύρνη φαίνεται ότι πρώτος δούκας, πριν τον Υαλέα, ήταν ο Κάσπας, μολονότι ο ακριβής τίτλος του δεν αναφέρεται. Ο Κάσπας βρήκε το θάνατο όταν κλήθηκε να διευθετήσει μία διαμάχη μεταξύ ενός κατοίκου της Σμύρνης και ενός Σύρου²⁹. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι από την αρχή οι δούκες είχαν δικαιοδοσία στις γνωστές από την προηγούμενη περίοδο περιφέρειες των θεμάτων. Τα

25. ANNA KOMNHNH, *Ἀλεξιάς*, εκδ. D. REINSCH – A. KAMBYLIS [CFHB 50], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 2001 (στο εξής: *Ἀλεξιάς*), 435.37.

26. Για τον Ιωάννη Δούκα βλ. D. POLEMIS, *The Doukai: a contribution to byzantine prosopography*, Λονδίνο 1968 (στο εξής: POLEMIS, *Doukai*), 66–70.

27. *Ἀλεξιάς*, 329.34–35, 337.82–83, 4–5. Για τα πρόσωπα αυτά βλ. B. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Les Personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse, Prosopographique et Synthèse*, Louvain 1980 (στο εξής: ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*), 181–185, 239–240, 262–263.

28. *Ἀλεξιάς*, 338.11–12, 15–17. Για άλλους δούκες της εποχής του Ἀλεξίου Α΄ βλ. AHRWEILER, *Recherches*, 63–64. Για τον Μιχαήλ Κεκαυμένο και τον Ευστάθιο Καμμύτζη βλ. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 83–85, 207–208.

29. *Ἀλεξιάς*, 336.66–337.77. Με αφορμή το περιστατικό αυτό τα πληρώματα των βυζαντινών πλοίων που είχαν αγκυροβολήσει στο λιμάνι της Σμύρνης εξόντωσαν τους Τούρκους που βρίσκονταν στη Σμύρνη. Για τον Κάσπακα βλ. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 161.

πρώτα χρόνια μετά την επιστροφή των Βυζαντινών στη δυτική Μικρά Ασία, οι λύσεις που υιοθέτησε η κυβέρνηση του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού είχαν ως κύριο στόχο τη στρατιωτική θωράκιση των ανακτημένων περιοχών. Οι στρατιωτικές περιφέρειες που διακρίνονται στην αφήγηση των γεγονότων των αρχών του 12ου αιώνα από την Άννα Κομνηνή είναι οι εξής: Φιλαδέλφεια-Κελβιανόν, Σμύρνη-Νύμφαιον, Χλιαρά-Πέργαμον³⁰, Σκάμανδρος-Αδραμύτιον³¹. Μολονότι δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι οι στρατιωτικοί διοικητές, που είχαν αναλάβει τη φύλαξη αυτών των περιφερειών, ταυτίζονται με δούκες αντιστοίχων θεμάτων, στη σχηματοποίηση αυτή διαφαίνονται ήδη οι περιφέρειες των θεμάτων, όπως είναι γνωστές από άλλες πηγές. Τη Σμύρνη και την Έφεσο υπερκέρασε σε σημασία η Φιλαδέλφεια, που τον 12ο αιώνα έγινε η έδρα του μεγάλου δομεστικού και πιθανώς του δούκα Θρακησίων³², ενώ οι περιοχές Χλιαρών, Περγάμου και Αδραμυτίου μάλλον διαμοιράστηκαν στις διοικητικές μονάδες Θρακησίων και Νικαίας ήδη επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού³³. Έτσι, η διοικητική αναδιοργάνωση της επαρχίας ακολούθησε τα δεδομένα που ήταν γνωστά τον 11ο αιώνα, παρά το γεγονός ότι η αντιμετώπιση των πιεστικών και δύσκολων στρατιωτικών αναγκών του 12ου αιώνα δεν ήταν δυνατόν να εξυπηρετηθεί από αυτά. Χαρακτηριστικό είναι ότι, παρά την προφανή στρατηγική τους σημασία στις αρχές του 12ου αιώνα, που φαίνεται από το γεγονός ότι οι Τούρκοι απείλησαν την περιοχή τρεις φορές από το 1109 ως το 1116, αναφέρεται συγκεκριμένα ότι τα Χλιαρά, το Πέργαμον και το Αδραμύτιον μόνο το 1110 έτυχαν υπεράσπισης από τον Μοναστρά, που είχε ταχθεί στη φύλαξή της περιοχής³⁴, ενώ συγκρότησαν το αυτόνομο θέμα Νεοκάστρων μόλις επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Στη σχετική αναφορά του Νικήτα Χωνιάτη η δημιουργία του θέματος Νεοκάστρων συνδέεται με την επαναφορά της τάξης και της ασφάλειας στην περιοχή, παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας επιμένει στις ευεργετικές επιπτώσεις που είχε το μέτρο αυτό στην οικονομική ζωή του τόπου³⁵.

30. 'Αλεξιάς, 427.90-93, 435.36-37. Η Φιλαδέλφεια συνδέεται πάντα με την είσοδο στο Κελβιανόν.

31. 'Αλεξιάς, 435.36-37.

32. Οι μεγάλοι δομεστικοί και δούκες Θρακησίων Ιωάννης Κομνηνός Βατάτζης και Βασίλειος Βατάτζης χρησιμοποιούσαν ως έδρα τους τη Φιλαδέλφεια. Βλ. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Χρονική διήγησης*, εκδ. Ι. Α. VAN DIETEN, *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11/1], Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1975 (στο εξής: ΧΩΝΙΑΤΗΣ), 262-263, 400.74-80.

33. Το 1116 τους Τούρκους που πέρασαν ανενόχλητοι από το Αδραμύτιο και τα Χλιαρά αντιμετώπισε ο Ευστάθιος Καμυτζής, δούκας Νικαίας, στην εξουσία του οποίου ανήκε πιθανώς η βορειοδυτική Μικρά Ασία (συμπεριλαμβανομένης της περιοχής Σκαμάνδρου-Αδραμυτίου). Βλ. 'Αλεξιάς, 444.20 κ.ε.

34. 'Αλεξιάς, 427.92, 435.39-41, 444.22-24. Για τον Μοναστρά βλ. ΣΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Personnages*, 213-215.

35. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 150.35-56. Για το θέμα Νεοκάστρων βλ. AHRWEILER, *Smyrne*, 133-137· ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Μελέται*, 12.

Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν εντάσσεται η ανασυγκρότηση του θέματος Θρακησίων που θα πρέπει να χρονολογηθεί στη δεκαετία του 1110 το αργότερο, και η δημιουργία του νέου θέματος Μυλάσσης. Σύμφωνα με τα παραπάνω η πρώτη αναμφισβήτητη μαρτυρία του θέματος Μυλάσσης χρονολογείται στο 1128, και κατά παραχώρηση στο 1127, αν δεχθούμε ότι ο Μιχαήλ Ξηρός επίσης είχε το αξίωμα του δούκα Μυλάσσης. Συνεπώς η σύσταση του θέματος μπορεί να αποδοθεί είτε στον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, είτε στον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό. Το θέμα Μυλάσσης, ή Μυλάσσης και Μελανουδίου, όπως ονομάζεται στις περισσότερες μνείες, περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της υστερορρωμαϊκής επαρχίας Καρίας. Αυτό πιστοποιείται από την ταύτιση του κατεπανίκιου Λαρύμου με τα Υλλάριμα, που βρίσκονταν στον άνω ρου του Άρπασου, νοτίου παραποτάμιου του Μαιάνδρου ποταμού, αφού σε διαδικασία υπό την προεδρία του δούκα Μιχαήλ Δούκα παρευρέθησαν και κάτοικοι της κοντινής Νεάπολης³⁶. Το κατεπανίκιο Λαρύμου (Υλλάριμων) είναι ένα από τα γνωστά κατεπανίκια της Μικράς Ασίας και υπαγόταν στο θέμα Μυλάσσης. Στα ανατολικά το θέμα Μυλάσσης εκτεινόταν πιθανώς μέχρι και την κοιλάδα του Μόρσυνου, συμπεριλαμβάνοντας την Αντιόχεια του Μαιάνδρου, την Αφροδισιάδα και το οροπέδιο των Τάβων, μολονότι γι' αυτό δεν υπάρχουν μαρτυρίες. Η παραλία της Καρίας, που ανήκε στο θέμα Κιβυρραιωτών, ενσωματώθηκε όχι στο θέμα Μυλάσσης, αλλά στις περιφέρειες των κοντινών νήσων μετά την κατάργηση του θέματος Κιβυρραιωτών, στο β΄ ήμισυ του 12ου αιώνα και οπωσδήποτε πριν το 1190-1195. Φαίνεται ωστόσο ότι μερικές φορές ο δούκας του θέματος Μυλάσσης συγκέντρωνε τη διοίκηση και αυτών των περιοχών και των νήσων. Έτσι, ο Μιχαήλ Δούκας χρημάτισε δούκας Μυλάσσης και Μελανουδίου, Κω και Στροβίλου, ιδιότητα με την οποία υπέγραψε στο έγγραφο του αρχείου της μονής του Στύλου³⁷. Η υπαγωγή της Στροβίλου —η περιοχή δηλαδή της χερσονήσου της Αλικαρνασσού— στην περιφέρεια των νήσων πάντως άντεξε στο χρόνο, όπως επιβεβαιώνεται από το χρυσόβουλλο του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου για τους Βενετούς (1198) και από την *Partitio Romaniae*, όπου η Στρόβιλος αναφέρεται μαζί με τις νήσους του Αιγαίου και όχι με το θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου³⁸. Το πλεονέκτημα αυτής της ρύθμι-

36. MM IV, 326.19-26.

37. MM IV, 327.9-12. Η διόρθωση οφείλεται στη νέα έκδοση που ετοιμάζουν οι O. Kresten και Ch. Gastgeber. Βλ. Alexandra-Kyriaki WASSILIOU, Zur indirekten Überlieferung von Siegeln in byzantinischen Urkunden στο W. SEIBT (εκδ.), *Studies in Byzantine Sigillography* 7, Washington D.C. 2002 (στο εξής: WASSILIOU, *Überlieferung*), 147-148)· TIB 8, 131.

38. G.L.Fr. TAFEL - G.M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, μέρος 1 (814-1215), 265· A. CARILE, *Partitio terrarum Imperii Romaniae*, *StVen* 7, 1965, 218.16. Βλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, *ΕΕΒΣ* 17, 1941, 259-263.

σης, ο στενός έλεγχος της ναυσιπλοΐας, είναι προφανές. Στα τέλη του 12ου αιώνα η κίνηση από και προς το Αιγαίο ήταν αυξημένη, κυρίως εξαιτίας δράσης των Ιταλών εμπόρων και της ύπαρξης των ηγεμονιών των Σταυροφόρων, αλλά και εξαιτίας των πειρατών, που λυμαίνονταν τα παράλια της αυτοκρατορίας³⁹.

Μέχρι τις αρχές του 13ου αιώνα στα επίσημα κείμενα της αυτοκρατορικής γραμματείας ή των ίδιων των δουκών προτιμάται η ονομασία «θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου», εκτός από μερικές περιπτώσεις, που ονομάζεται απλώς «θέμα Μυλάσσης»⁴⁰. Η αλλαγή της ονομασίας του θέματος επήλθε πριν το 1175 και δεν αντικατοπτρίζει αλλαγή στην εδαφική έκταση του θέματος, αλλά μάλλον την μετατόπιση της πρωτεύουσάς του βορειότερα των Μυλάσων και εγγύτερα στο μεγάλο δρόμο Εφέσου-Λαοδικείας που αυτή την εποχή ήταν μία από τις κυριότερες αρτηρίες της Μικράς Ασίας, στο Μελανούδιον. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, το Μελανούδιον ήταν οχυρός οικισμός κοντά στην ίδια τη Μίλητο. Για πρώτη φορά αναφέρεται σε έγγραφα του 11ου αιώνα. Στο γνωστό παραδοτικό έγγραφο του νοταρίου Αδάμ προς τον μεγάλο δομέστικο Ανδρόνικο Δούκα (1073) γίνεται λόγος για το προάστειο Μελανούδιον ή Μελάνιον. Η εκδότρια των εγγράφων των δημοσίων λειτουργών του αρχείου της μονής της Πάτμου, Μαρία Νυσταζοπούλου, προτίμησε την ονομασία Μελάνιον, που είναι το όνομα του δεδωρημένου στον Ανδρόνικο Δούκα χωραφίου, επειδή αναφέρεται επίσης και στο χρυσόβουλλο δωρεάς του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα⁴¹. Η εναλλαγή των ονομάτων στα έγγραφα πάντως είναι δυνατόν να υποδηλώνει τη σχέση των δύο τοπωνυμίων. Λίγα χρόνια αργότερα, ο όσιος Χριστόδουλος στον Κωδিকেλλό του αναφέρει

39. Γενουάτες πειρατές δρούσαν ανεξέλεγκτα στο Αιγαίο ήδη κατά τη βασιλεία του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου. Η πιο γνωστή επιτυχία τους τον 12ο αιώνα είναι η λεηλασία του Αδραμυτίου (πιθανώς το 1196 ή 1197) από τον Καφούρη (Gafforio ή Caffaro), στην οποία ο Αλέξιος Γ΄ Άγγελος απάντησε μισθώνοντας τις υπηρεσίες ενός άλλου πειρατή, του Στειριόνη. Βλ. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 481.2-483.34· C. BRAND, *Byzantium Confronts the West, 1180-1204*, Cambridge Mass. 1968 (στο εξής: BRAND, *Byzantium*), 211-214· R.-J. LILIE, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204)*, Άμστερνταμ 1984, 572 κ.ε. 582 κ.ε.· P. CHARANIS, Piracy in the Aegean during the Reign of Michael VIII Palaeologus, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 10, 1950, 127-129.

40. MM IV, 291.7-8, 317.19-20, 319.4, 320.7-8, 320.25, 321. 10-11, 14-15, 322.7-8, 13, 324.8-9, 325.24-25, 327.3-4, 327.9-12· Έρα ΒΡΑΝΟΥΣΗ, εκδ. *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου. Α΄. Αυτοκρατορικά*, Αθήνα 1980 (στο εξής: *Έγγραφα Πάτμου Α*), αρ. 23.7· TAFEL - THOMAS, *Urkunden*, 271, 280· CARILE, *Partitio*, 218.22. Θέμα Μυλάσσης ονομάζεται η περιφέρεια μόνο σε λίγες περιπτώσεις, εκτός από την πρώτη μνεία του θέματος το 1128. Βλ. MM IV, 291.23, 329.16· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 529.18-19.

41. Μαρία ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, εκδ. *Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου Β΄. Δημοσίων λειτουργών*, Αθήνα 1980 (στο εξής: *Έγγραφα Πάτμου Β*), αρ. 50.231, 233· *Έγγραφα Πάτμου Α΄*, αρ. 1.2.

ότι το Μελανούδιον κατακτήθηκε από τους Τούρκους, γεγονός που χρονολογείται πριν το 1087 ή 1088⁴². Ο οικισμός διέθετε λιμάνι ή επίνειο, όπως προκύπτει από τις φορολογικές απαλλαγές που έλαβε η μονή της Πάτμου για την προσόρμιση των πλοίων της σε αυτό⁴³. Το 1273, ο κάτοικος του Μελανουδίου Νεφοκράτης κατηγορήθηκε ότι καταπατούσε κτήματα της μονής Θεοτόκου Κεχιονισμένης, που βρισκόταν κοντά στη Μίλπο⁴⁴, και το 1295 ο Αλέξιος Φιλανθρωπινός διενεργούσε επιχειρήσεις κοντά στον οικισμό, που πάντως δεν ανακαταλήφθηκε⁴⁵. Από τις μνείες αυτές προκύπτει ότι το Μελανούδιο βρισκόταν γύρω από τη λίμνη της Ηράκλειας, μεταξύ Μιλήτου και Λάτρου, αλλά δεν είναι δυνατόν να τοποθετηθεί ακριβέστερα ο οικισμός.

Η ταύτιση του Μελανουδίου συνιστά μία επιστημονική περιπέτεια. Ο Wiegand πίστευε ότι ταυτίζεται με τον Μυσούντα, στις βορειοδυτικές παρυφές του Λάτρου, ο Wittek με τη Μενδέλεια, στο δρόμο μεταξύ Μιλήτου και Μυλάσων, ο Wendel θεωρούσε ότι πρόκειται για την Ηράκλεια του Λάτρου⁴⁶. Ο Müller-Wiener πρότεινε την ταύτισή του με το φρούριο Assar Kale, στον κόλπο του Kazikli (παλαιότερα Mandalya Körfezi), στα νοτιοδυτικά της Μενδέλειας, όπου βρίσκεται εκτεταμένος βυζαντινός οικισμός, και ο Peschlow θεωρεί ότι ταυτίζεται με τον μεγάλο οικισμό του Menet Adasi, που μάλλον θα πρέπει να ταυτιστεί αντιθέτως με τη γνωστή από τα έγγραφα της μονής της Πάτμου επισκοπή Λίμνης⁴⁷.

Η περιοχή της λίμνης της Ηράκλειας πάντως (Bafa Gölü) βρίθεται από κατάλοιπα της βυζαντινής εποχής, των οποίων η ταύτιση είναι δύσκολη. Πολλά από αυτά έχουν

42. MM VI, 87.25-26.

43. Έγγραφα Πάτμου Α', αρ. 23.5, 24.7.

44. Έγγραφα Πάτμου Β', αρ. 73.

45. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι*, εκδ. Α. FAILLER, *Georges Pachymères, Relations historiques, III* [CFHB 24/3], Παρίσι 1999 (στο εξής: ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ III), 239.8-10

46. TH. WIEGAND κ.ά., *Der Latmos. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Bd. III/1, Βερολίνο 1913 (στο εξής: WIEGAND κ.ά., *Latmos*), 185 και σημ. 1· P. WITTEK, Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie, *Byzantion*, 10, 1935, 52· C. WENDEL, Planudea, *BZ* 40, 1940, 442-443. Συνοπτικά για τις απόψεις αυτές, βλ. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Λάτρος, *ΕΕΒΣ* 35, 1966/67, 72-73. Το φρούριο της Μενδέλειας θεωρείται μεταβυζαντινό.

47. W. MÜLLER-WIENER, *Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien* [Istanbuler Mitteilungen 11], 1961 (στο εξής: MÜLLER-WIENER, *Befestigungen*), 10 σημ. 10· U. PESCHLOW, Die Latmosregion in byzantinischer Zeit, στο Anneliese PESCHLOW-BINDOKAT (εκδ.), *Der Latmos. Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der türkischen Westküste*, Mainz a. R. 1996 (στο εξής: PESCHLOW, *Latmosregion*), 67, 69-70 Η Λίμνη είναι γνωστή αποκλειστικά εξαιτίας της εκκλησιαστικής της ιστορίας, αφού η εκκλησία της υπώθηκε σε επισκοπή πιθανώς τον 10ο αιώνα Στην εποχή αυτή και στον 11ο αιώνα χρονολογούνται δύο σφραγίδες των επισκόπων της. Βλ. *DO, Seals* 3, αρ. 23, όπου παραθέτονται συνοπτικά οι γνωστές πληροφορίες.

αποδοθεί σε μονές της κοινότητας του Λάτρου, που τον 13ο αιώνα αριθμούσε ένδεκα μοναστήρια⁴⁸, όπως το Mersinet (μονή Μυρσινώνος)⁴⁹, Karikiri Adasi (πιθανώς μονή Βαθέος Λιμένος)⁵⁰, İkis Adasi (μονή Δύο Βουνών)⁵¹ κ.ά. Η τοποθεσία Kahve Hissar Adasi ή, όπως είναι γνωστότερη, Kahve Assar Ada, παραμένει αταύτιστη, αποδίδεται πάντως και αυτή σε μονή, κυρίως εξαιτίας του μεγάλου ναού που βρίσκεται στο κέντρο του νησιού και αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του Λάτρου. Τα τείχη, ενισχυμένα με τόξα που στήριζαν περίδρομο και επάλξεις, που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι σήμερα γκρεμισμένα σχεδόν ως τα θεμέλια, πιθανώς χώριζαν την τοποθεσία σε δύο περιβόλους, τον νοτιοανατολικό και τον βορειοδυτικό (κάτι που δεν μπορεί να ερευνηθεί περαιτέρω σήμερα εξαιτίας της υψηλότερης στάθμης της λίμνης). Εντός του κύριου περιβόλου βρέθηκαν δεξαμενή και άλλα ερείπια. Το αγκυροβόλιο βρισκόταν στη δυτική πλευρά, αλλά η τοποθεσία διέθετε επίσης και μώλο στα νότια⁵². Η τοποθεσία Kahve Hissar Adasi είναι

48. Σύμφωνα με κατάλογο του 1222 που περιλαμβάνεται σε έγγραφο διορισμού αρχιμανδρίτη του Λάτρου. Βλ. MM IV, 296.27-32.

49. WIEGAND κ.ά., *Latmos*, 51-55, 180· MÜLLER-WIENER, *Befestigungen*, 17-19· U. PESCHLOW, *Latmos, RbK 5* (στο εξής: PESCHLOW, *Latmos*), 695-696· Ο ΙΔΙΟΣ, *Latmosregion*, 79-80· JANIN, *Centres*, 239.

50. WIEGAND κ.ά., *Latmos*, 18-24, 180· JANIN, *Centres*, 221· PESCHLOW, *Latmos*, 684-694, 716· PESCHLOW, *Latmosregion*, 75-78· A. KIRBY - Zeynep MERGANGÖZ, *The Monasteries of Mt. Latros and their Architectural Development*, στο Margaret MULLETT - A. KIRBY (εκδ.), *Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200* [Belfast Byzantine Texts and Translations 6.2], Μπέλφαστ 1997 (στο εξής: KIRBY-MERGANGÖZ, *Monasteries*), 74.

51. Η μονή Δύο Βουνών είναι γνωστή από τον Γεώργιο Παχυμέρη, το Νικηφόρο Βλεμμύδη και ιδιαιτέρως από τον Μάξιμο Πλανούδη, και ενδεχομένως αναφέρεται με το όνομα Ιερά στον κατάλογο του 1222 (το ίδιο το όνομα Δύο Βουνοί είναι τοπωνύμιο που έχει σχέση με την ιδιομορφία του χώρου). Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ III, 239.8-10· ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ, *Περὶ τῶν κατ' αὐτὸν διήγησις μερική*, εκδ. J. MUNIΤΖ, *Nicephori Blemmydae, Autobiographia sive curriculum vitae necnon epistula universalior* [Corpus Christianorum series graeca 13], Λουβαίν 1984, I, κεφ. 36.10-11· ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ, *Ἐπιστολαί*, εκδ. P. LEONE, *Maximi monachi Planoudis Epistulae* [Classical and Byzantine Monographs 18], Αμστερνταμ 1991 (στο εξής: ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ, *Ἐπιστολαί*), 198.3-12· JANIN, *Centres*, 223-224· L. ROBERT, *Didymes à l'époque byzantine*, *Hellenica* 11-12, 1960, 490-504· WIEGAND κ.ά., *Latmos*, 30-40, 180· H. BUCHWALD, *Lascarid Architecture*, *JÖB* 28, 1979, 272-274, 293· PESCHLOW, *Latmos*, 694-695, 716· PESCHLOW, *Latmosregion*, 78-79· KIRBY-MERGANGÖZ, *Monasteries*, 74.

52. Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός κατασκευάστηκε κυρίως από σπόλια και πλίνθο. Η εναλλαγή πέτρας και πλίνθου, τα βαθμιδωτά τόξα, οι οδοντωτές ταινίες και οι μαϊανδροί αποδίδουν τις εξωτερικές επιφάνειες με ιδιαίτερα ζωγραφικό τρόπο, κατατάσσοντας ταυτόχρονα την εκκλησία στα καλύτερα δείγματα διακοσμητικής αρχιτεκτονικής της περιοχής. Ο ναός χρονολογείται στον 13ο αιώνα Βλ. WIEGAND κ.ά., *Latmos*, 42-50· PESCHLOW, *Latmos*, 681-684· PESCHLOW, *Latmosregion*, 74-75· BUCHWALD, *Lascarid Architecture*, 268-272· KIRBY-MERGANGÖZ, *Monasteries*, 74-75· JANIN, *Centres*, 221.

η μοναδική της οποίας το αραβικής προέλευσης όνομα σημαίνει Καφέ Πόλη, ή κατά παραχώρηση Μελανή Πόλη. Η ταύτιση της τοποθεσίας αυτής με το Μελανούδιο δεν είναι απίθανη. Το Kahve Hissar Adasi βρίσκεται στη νότια ακτή της λίμνης Bafa και ελέγχει το δρόμο μεταξύ της Μιλήτου και των Μυλάσων, ενώ κατοπτρεύει ολόκληρη τη λίμνη.

Το αρχαιότερο από τα κείμενα που συνόδευαν τους ναυτικούς χάρτες (πορτολάνοι), που χρονολογείται στα τέλη του 12ου αιώνα, μπορεί να προσφέρει μία νέα προσέγγιση στο πρόβλημα της ταύτισης του Μελανουδίου. Σε αυτό γίνεται λόγος για τον *sinus Melamitorum*, που θεωρείται ότι αναφέρεται στο Μελανούδιον, το οποίο τοποθετείται κοντά στη Μίλητο⁵³. Οι χαμηλές ακτές της Μιλήτου –σύμφωνα με την έκφραση του θαλασσοπόρου Πιρί Ρεΐς⁵⁴– εξαιτίας της προσχωματικής δραστηριότητας του Μαϊάνδρου, που δημιουργούσε έλη και λιμνοθάλασσες, δύσκολα μπορούν να χαρακτηριστούν «κόλπος». Είναι λοιπόν πιθανόν ότι η πληροφορία αυτή αναφέρεται στην πραγματικότητα στη λίμνη της Ηράκλειας, που ήταν ανοικτός κόλπος πριν ο Μαϊάνδρος αποκλείσει με τις προσχώσεις του την είσοδό του. Ο Μαϊάνδρος επικοινωνούσε με τη λίμνη. Στις αρχές του 20ου αιώνα υπήρχε ακόμα ένα ανοικτό κανάλι μεταξύ του Μαϊάνδρου και της λίμνης, που οι ντόπιοι ονόμαζαν Αυλάκι⁵⁵. Ο Μαϊάνδρος εξάλλου ήταν πλωτός καθόλη την αρχαιότητα και τη βυζαντινή εποχή με μικρά πλοία που ανέβαιναν το ρεύμα του μέχρι την ίδια τη Μίλητο και πιθανώς πέρα από αυτή⁵⁶, αλλά δεν υπάρχουν άμεσες μαρτυρίες για το πέρασμα των πλοίων από τον ποταμό στη λίμνη της Ηράκλειας. Έτσι δεν είναι σαφές αν η πληροφορία του πορτολάνου περιγράφει την πραγματική κατάσταση της περιοχής της Μιλήτου τον 12ο αιώνα, εποχή κατά την οποία η Μίλητος είχε αποκλειστεί από τη θάλασσα και μπροστά στα τείχη της απλωνόταν, αντί για τον κόλπο της αρχαιότητας, μία εύφορη προσχωματική πεδιάδα. Είναι, με άλλα λόγια, πιθανόν ότι ο πορτολάνος αντιγράφει παλαιότερο κείμενο και αντικατοπτρίζει την κατάσταση σε πρόωμη εποχή.

53. P. G. DALCHÉ, Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de existencia riverarium et forma maris nostri Mediterranei (Πίζα, circa 1200) [Collection de l'École Française de Rome 203], Ρώμη 1995, 135.817-820. Βλ. Anna AVRAMEA, Les côtes d'Asie Mineure d'après un texte pisan de la seconde moitié du XIIe siècle, στο Στ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (επιμ.) *Η βυζαντινή Μικρά Ασία* [ΕΙΕ/ΙΒΕ Διεθνή Συμπόσια 6], Αθήνα 1998, 290-291.

54. Δ. ΛΟΥΠΗΣ, *Ο Πιρί Ρεΐς, η οθωμανική χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου*, Αθήνα 1999, 241.

55. Βλ. A. PHILIPPSON, *Das südliche Ionien. Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899* (επιμ. Th. WIEGAND), τ. III/5, Βερολίνο-Λιψία 1936, 17-18.

56. Αυτό πιστοποιείται από σχετική αναφορά σε μεταγενέστερο πορτολάνο. Το επίνειο της Μιλήτου πάλιν στο Μαϊάνδρο ονομαζόταν Κοσάνο. Βλ. A. DELATTE, Les portulans grecs [Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège 107], Λιέγη-Παρίσι 1947, 247.13.

Από τα έγγραφα των αρχείων των μονών της περιοχής είναι γνωστοί κάποιοι δούκες του θέματος Μυλάσσης και Μελανουδίου. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, ο πρώτος γνωστός δούκας είναι πιθανώς ο Μιχαήλ Ξηρός, που εξέδωσε σιγίλλιο για τη μονή Θεοτόκου του Στύλου και υπέγραψε απλώς ως δούλος του αυτοκράτορα, ενώ στη σφραγίδα του αναγραφόταν ο τίτλος του σεβαστού που έφερε⁵⁷. Η θητεία του χρονολογείται στο 1127 και το 1128 αντικαταστάθηκε από τον μεγαλεπιφανέστατο Θεόδωρο Πεπανό, που χρημάτισε δούκας και αναγραφέας Μυλάσσης⁵⁸. Η νέα έκδοση των εγγράφων, που ετοιμάζεται στη Βιέννη, αποκαλύπτει άλλον έναν αξιωματούχο, άγνωστο ως τώρα, που είχε το αξίωμα πριν το 1175, τον Ανδρόνικο Δούκα⁵⁹, που θα πρέπει να ταυτιστεί με τον Ανδρόνικο Δούκα Άγγελο, ο οποίος ανέπτυξε πλούσια δράση στη Μικρά Ασία επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και αργότερα, αλλά επαναστάτησε εναντίον του Ανδρονίκου Κομνηνού και αναγκάστηκε να φύγει από την αυτοκρατορία. Θεωρείται ότι ο Ανδρόνικος Άγγελος πέθανε στην Ανατολή πριν την άνοδο του γιού του, Ισαακίου Β΄ Αγγέλου, στο θρόνο της αυτοκρατορίας το 1185⁶⁰. Το αξίωμα του Ανδρονίκου Δούκα δεν παρατίθεται στα έγγραφα, αλλά το γεγονός ότι τέλεσε αποκοπή φόρου για ένα κτήμα της μονής του Στύλου μετά από ορισμό του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού φανερώνει πως χρημάτισε δούκας του θέματος Μυλάσσης και Μελανουδίου⁶¹. Το 1175 το αξίωμα είχε ο Ανδρόνικος Καντακουζηνός, έγγραφο του οποίου παρατίθεται σε έγγραφο του λογαριαστή του θέματος, Ιωάννη Χρύσανθου. Ο Ανδρόνικος Καντακουζηνός ταυτιζόταν ως τώρα με τον Ανδρόνικο Δούκα, παρά τα προβλήματα που δημιουργούσε αυτή η ταύτιση, αφού σύμφωνα με τα έγγραφα οι πράξεις τους στην περιοχή ήταν διαφορετικές⁶². Το 1189 ο Βασίλειος Βατάτζης, που θεωρείται ο γεννήτορας του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη, τέλεσε απογραφή των στρατιωτικών, εκκλησιαστικών και μοναστηριακών ακινήτων στο θέμα Μυλάσσης και Μελανουδί-

57. MM IV, 324.7-325.15, 327.3-4. Βλ. JANIN, *Centres*, 447 αρ. 21· DÖLGER, *Regesten* 2, αρ. 1305a.

58. MM IV, 329.14 κ.ε. Βλ. JANIN, *Centres*, 447 αρ. 22.

59. MM IV, 320.28-29. Στο χειρόγραφο φαίνεται ξεκάθαρα η φράση *τῆς ἀναγραφῆς τοῦ δούκα κυροῦ ἀνδρονίκου*, όχι *τοῦ δουκὸς κυροῦ ἀνδρονίκου*, που έχουν δώσει οι προηγούμενοι εκδότες (διόρθωση KRESTEN-GASTGEBER).

60. Αναλυτικά με τις σχετικές παραπομπές βλ. POLEMIS, *Doukai*, 86· K. ΒΑΡΖΟΣ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, Θεσσαλονίκη 1984, τ. 1 (στο εξής: ΒΑΡΖΟΣ, *Γενεαλογία*), 656-662· Brand, *Byzantium*, 46.

61. MM IV, 320.28-32.

62. MM IV, 317.18 κ.ε., 318.30-31, 320.28-31· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 402.44-49. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, 2, αρ. 1518a· JANIN, *Centres*, 447 αρ. 23· D. NICOL, *The Byzantine Family of Kantakouzenos, ca. 1100-1460. A genealogical and Prosopographical Study*, Washington 1968, 8.

ου⁶³. Η θητεία του Μιχαήλ Δούκα, που διατέλεσε δούκας Μυλάσσης και Μελανουδίου, Κω και Στροβίλου σε άγνωστη χρονική στιγμή μεταξύ των ετών 1190 και 1195, καταγράφηκε στην Ιστορία του Νικήτα Χωνιάτη επειδή αργότερα, επί βασιλείας Αλεξίου Γ' Αγγέλου, όταν σουλτάνος ήταν ο Ρουκναντίν (1197-1204), κατέφυγε στο Ικόνιο και πραγματοποίησε επιδρομή στην κοιλάδα του Μαιάνδρου με τη βοήθεια Τούρκων νομάδων. Αιτία για τη φυγή του ήταν η δυσαρέσκεια του αυτοκράτορα για κάποια μάχη που έχασε. Το πιθανότερο είναι ότι τη στιγμή αυτή ο Μιχαήλ Δούκας δεν είχε το ίδιο αξίωμα. Ο Μιχαήλ Δούκας είναι πάντως ο τελευταίος γνωστός δούκας του θέματος Μυλάσσης και Μελανουδίου για τον 12ο αιώνα⁶⁴.

Δύο δούκες είναι γνωστοί από το έγγραφο αρ. 1 του αρχείου της μονής του Στύλου ότι υπηρέτησαν στο θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου από το 1207 και πριν το 1211⁶⁵. Ο πρώτος είναι ο Ιωάννης Τζυκής, πανσέβαστος σεβαστός, που τέλεσε την παράδοση βασιλικής δωρεάς προς τη μονή⁶⁶, και ο δεύτερος είναι ο Ιαννάκιος Γαβράς, που διεξήγε έρευνα για το αντικείμενο της δωρεάς αυτής και εξέδωσε σχετικό έγγραφο. Το αξίωμα του Γαβρά δεν παρατίθεται από τον συντάκτη του εγγράφου, στο οποίο παρέχεται η σχετική πληροφορία. Από το γεγονός όμως ότι έφερε τον τίτλο του πανσέβαστου σεβαστού, που συνήθως αποδίδεται σε δούκες των θεμάτων αυτή την εποχή⁶⁷, και ότι αποφάνθηκε πως το δωρημένο κτήμα ανήκε «στα δίκαια του θέματος Μυλάσσης», προκύπτει ότι και αυτός τέλεσε δούκας Μυλάσσης και Μελανουδίου⁶⁸. Οι επόμενες μαρτυρίες χρονολογούνται μόλις λίγα χρόνια πριν την οριστική

63. Βλ. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 400.74-80· DÖLGER, *Regesten* 2, αρ. 1594· JANIN, *Centres*, 447 αρ. 25. Για τον Βασιλείο Βαϊάτζη βλ. AHRWEILER, *Smyrne*, 130-131· POLEMIS, *Doukai*, 107-108· BRAND, *Byzantium*, 86-87, 95-97· WASSILIOU, *Überlieferung*, 143-145.

64. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 529.18-24, 638.43-45. Βλ. JANIN, *Centres*, 447 αρ. 26· POLEMIS, *Doukai*, 91-92· ΒΑΡΖΟΣ, *Γενεαλογία*, τ. 2, 669-689· L. STIERNON, Les origines du Despotate d'Épire. A propos d'un livre récent, *REB* 17, 1959, 90-126.

65. Το χρονικό διάστημα ορίζεται από την χρονολογία στέψης του Θεοδώρου Α' Λάσκαρη, που δώρισε στη μονή του Στύλου το κτήμα Αλεξάνδρειον, και από τη χρονολογία έκδοσης του εγγράφου αρ. 1 (1211), που έχει αναθεωρηθεί από τους Kresten και Gastgeber. Βλ. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Η χρονολογία της αναγόρευσης και της στέψης του Θεοδώρου Α' του Λασκάρεως, *Σύμμεικτα* 6, 1985, 59-71· WASSILIOU, *Überlieferung*, 140 και σημ. 16.

66. MM IV, 291.5-8. Βλ. JANIN, *Centres*, 449 αρ. 30.2· Fr. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, von 565-1453*, Bd. 3, *Regesten von 1204-1282*, επανέκδ. P. WIRTH, Μόναχο 1977 (στο εξής: DÖLGER, *Regesten*, 3), αρ. 1693.

67. N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Contribution à l'étude de la pronoia au XIIIe siècle, *REB* 22, 1964, 163.

68. MM IV, 291.16-24. Για τον Ιαννάκιο Γαβρά βλ. A. BRYER - ST. FASSOULAKIS - D. M. NICOL, A Byzantine Family: the Gabrades, an Additional Note, *BSI* 36, 1975, 39-40. Βλ. επίσης JANIN, *Centres*, 449 αρ. 30.10· DÖLGER, *Regesten*, 3, αρ. 1696.

κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους. Το 1259 ο Θεόδωτος Καλόθετος είχε τα αξιώματα του δούκα Θρακησίων, Πυργίου και Καλός και χώρας Μελανουδίου⁶⁹, και το 1262 ο Ιωάννης Σελαγίτης χρημάτισε δούκας Μελανουδίου, αλλά διατάχθηκε να φροντίσει μια υπόθεση της αρμοδιότητας του δούκα του θέματος Θρακησίων που αφορούσε την Πριήνη (Σαμψών)⁷⁰.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι η αναδιοργάνωση των θεμάτων στη δυτική Μικρά Ασία, μετά την πρόσκαιρη κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους στα τέλη του 11ου αιώνα, είναι έργο του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού. Τα θέματα αρχικά φαίνεται ότι εκπλήρωναν μόνο οικονομικούς σκοπούς, όπως υποδηλώνει η επιγραφή της σφραγίδας του Επιφάνιου Καματηρού, ενώ τις στρατιωτικές ανάγκες κάλυπταν σώματα που είχαν επιφορτιστεί με την φύλαξη περιοχών, οι οποίες δεν ταυίζονταν με τις παλαιότερες θεματικές περιφέρειες, αλλά σταδιακά συνέπεσαν –σε πρώτο στάδιο– με αυτές, πιθανώς ήδη κατά τη δεκαετία του 1110. Η επαρχιακή διοίκηση στη δυτική Μικρά Ασία συμπληρώθηκε με την οργάνωση του θέματος Μυλάσσης και Μελανουδίου από τον ίδιο τον Αλέξιο Α΄ ή από το διάδοχό του, Ιωάννη Β΄ Κομνηνό, και με την οργάνωση του θέματος Νεοκάστρων από τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό. Οι παραλιακές περιοχές της Καρίας, που παλαιότερα υπάγονταν στο θέμα Κιβυρραιωτών, ενώθηκαν με τις περιφέρειες των κοντινών νήσων, με τις οποίες σχημάτιζαν στενούς πορθμούς, με προφανή σκοπό τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας, και η ρύθμιση αυτή διατηρήθηκε τουλάχιστον μέχρι το 1204. Το ίδιο το θέμα Μυλάσσης περιλάμβανε ολόκληρη την επαρχία Καρίας, εκτός των παραλίων, αλλά η πρωτεύουσά του πιθανώς μεταφέρθηκε εγγύτερα στη Μίλητο, στο Μελανούδιο, οχυρό οικισμό που θα πρέπει να αναζητηθεί στη λίμνη Bafa, του οποίου η ταύτιση αποτελεί ακόμα αντικείμενο συζήτησης. Σε σύγκριση με το θέμα Θρακησίων, για το οποίο στοιχεία προέρχονται από το πλούσιο αρχείο της μονής Θεοτόκου Λεμβιώτισσας⁷¹, το θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου είναι μία περιφέρεια σχετικά άγνωστη, εξαιτίας της αποσπασματικότητας των πηγών. Το νοτιότερο τμήμα της παλαιότερης επαρχίας Καρίας, που ανήκε στο θέμα αυτό, απωλέσθηκε το 1264⁷², αλλά το Μελανούδιο δεν κατελήφθη από τους Τούρ-

69. *Εγγραφα Πάτμου Α΄*, αρ. 27 και σχ. 4. Σε καμία από τις μαρτυρίες ο Καλόθετος δεν μνημονεύεται με όλα τα αξιώματά του, αλλά όλες χρονολογούνται στο ίδιο έτος. Βλ. AHRWEILER, *Smyrne*, 146-147· DÖLGER, *Regesten*, 3, αρ. 1871a.

70. *Εγγραφα Πάτμου Α΄*, αρ. 29 και σχ. 4, 30.7, 12· *Εγγραφα Πάτμου Β΄*, αρ. 67. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, 3, αρ. 1910.

71. Βλ. AHRWEILER, *Smyrne*, 123-132, 137-154.

72. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι*, εκδ. Α. FAILLER, *Georges Pachymérés, Relations historiques, I* [CFHB 24/1], Παρίσι 1984, 289-291· Α. FAILLER, Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymérés, *REB* 38, 1980, 92, 102-103.

κους πριν το 1273, χρονολογία της τελευταίας μαρτυρίας που φανερώνει ότι ήταν ακόμα ένας βυζαντινός οικισμός. Είναι πιθανόν ότι καταστράφηκε πριν το 1294/95, αφού ο Αλέξιος Φιλανθρωπινός δεν ανέλαβε επιχειρήσεις για την ανάκτησή του. Ο στρατηγός αυτός απελευθέρωσε από τους Τούρκους για σύντομο χρονικό διάστημα κοντινούς στο Μελανούδιο οικισμούς που είτε ο πληθυσμός δεν είχε ακόμα εγκαταλείψει, είτε ο εχθρός χρησιμοποιούσε ως ορμητήρια και τόπους κατοικίας όπως η Μίλητος, τα Δίδυμα και οι Δύο Βουνοί⁷³.

73. ΠΛΑΝΟΥΔΗΣ, *Ἐπιστολαί*, 198.3–12, 201.15–25, 209–210· ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ III, 239.8–26· H.-V. BEYER, Die Chronologie der Briefe des Maximos Planoudes an Alexios Dukas Philanthropenos und dessen Umgebung, *REB* 51, 1993, 121–122, 133–135.